

Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*Journal of Social and Cultural Studies*

www.toplumvekultur.com

Yıl/Year:2019, Sayı/Issue: 4, Sayfa/Page:17-27

**TÜRKİYE’NİN DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE
DARBE, ORDU VE VESAYET***Alper MUMYAKMAZ¹***Öz**

Osmanlı’da devletin kurumsal manada inşa edilen bürokratik yapısı zaman içerisinde çözülmüş ancak ortaya çıkardığı zihinsel yapı varlığını devam ettirmiştir. Cumhuriyetin kurucu kadroları da Osmanlı’dan aktarılan bu zihinsel yapının aktörleri olmuştur. Türkiye’de devlet ve toplum ilişkisinin tarihsel ve toplumsal temelleri Osmanlı’dan Cumhuriyet’e intikal etmiş ancak bu etki çok partili hayata geçişle birlikte kendisini daha çok anti-demokratik bir süreç şeklinde yani darbeler üzerinden göstermiştir. Darbelerin arka planında her ne kadar bürokrat, tüccar, aydın ve askeriyeden oluşan elitist kesimin bir ittifakı olsa da ön planda daha çok aksiyoner olarak ordu yer almaktadır. Türk Silahlı Kuvvetlerinin 27 Mayıs askeri müdahalesiyle başlayan ve belirli zaman aralıklarıyla devam eden darbeler bu zihniyetin varlığını ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla bu zihniyet, ordunun darbe ve darbe süreçlerindeki rolünü anlamayı zorunlu kılar. Demokratik siyasetin gelişimini sekteye uğratan darbeler daha çok devlet ve toplum arasındaki kutuplaşma ve iktidar ilişkisini elitist kurumların kendilerini korumaya yönelik girişimleri olarak devreye sokulmuşlardır. Vesayet kültürünün ordu üzerinden şekillenen bu hegemonyasının darbeler vesilesiyle inşası Türkiye’de demokratikleşme sürecini aksatan bir rol oynamıştır. Bu çalışmada, Türkiye’de çok partili hayata geçişle birlikte yüz yüze kalınan darbelerin tarihsel ve toplumsal temelleri üzerinde durularak ordunun vesayet kültüründeki yeri tartışılmıştır. Bu çerçevede bürokratik geleneğin Türkiye’de devlet toplum ilişkisindeki egemenliğinin anlaşılması sağlanarak demokratik sürecin nasıl bir zemin üzerinde şekillendiği çözümlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ordu, Vesayet, Darbe, Demokratikleşme

**COUP, ARMY AND TUTELAGE IN THE DEMOCRATIZATION
PROCESS IN TURKEY**

Abstract

The bureaucratic structure of the state, which was built in the institutional sense in the Ottoman Empire, was solved in time, but the mental structure it created continued to exist. The founding cadres of the Republic were the actors of this mental structure transferred from the Ottoman Empire. Historical and social foundations of the state and society relations in Turkey have transferred from the Ottomans to the Republic but this effect has showed itself in the form of an anti-democratic process, in other words, with coups, with the transition to multiparty life. Although there was an alliance of bureaucrats, merchants, intellectuals and military elitists behind the coups, the

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, alpermumyalmaz@gmail.com. ORCID: 0000-0001-5796-3535

army was always in the foreground as an activist. The coups that started with the military intervention of the Turkish Armed Forces on May 27 and continued at certain intervals revealed the existence of this mentality. Therefore this mentality requires understanding of the role of the military in the coup and coup processes. The coups that hampered the development of democratic politics were brought into effect as the attempts of elitist institutions to protect themselves from the polarization and power relations between the state and society. This hegemony built on the occasion of the tutelage culture shaped by the army prevented the democratization process in Turkey. In this study, the historical and social foundations of the military coups in Turkey, with emphasis on the place of the military tutelage culture were discussed. In this context, the bureaucratic tradition dominance of relations the state-society in Turkey tried to be understood and how the democratic process is shaped is tried to be analyzed.

Keywords: *Army, Tutelage, Coup, Democratization*

Giriş

Türk siyaset kültürü içerisinde askeri vesayetin nasıl geliştiği ve bunun tarihsel ve toplumsal temellerinin nasıl şekillendiği darbelerin altında yatan gerekçeleri anlamak için önemlidir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden elitist bürokratik-askeri yapının 27 Mayıs 1960 darbesiyle başlayarak hemen hemen her on yıl da bir ortaya çıkan (12 Mart 1971, 12 Eylül 1980, 28 Şubat 1997 darbeleri) müdahaleleriyle ortaya koyduğu tavır, tutum ve sonuçları bağlamında Türkiye'de anti-demokratik bir siyasal süreci ortaya çıkarmıştır. Türk demokrasisinin gelişmesi, halkın iradesine saygı duyulması, hukukun üstünlüğü ve demokratik değerlerin yaygınlaşması konularında belirleyici rolü nedeniyle darbe kültürünün ve bunun ardındaki zihniyetin anlaşılması için 1960'dan sonra ortaya çıkan süreci doğru okuyabilmek önemli bir gerekliliktir. Daha çok darbeler üzerinden nükseden anti-demokratik zihniyetin önemli faili olarak görülen ordunun bu süreçteki rolü tarihsel ve toplumsal bir süreçte gelişmiştir.

1. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Devlet ve Toplum İlişkisi

Anadolu'nun çok hareketli bir zeminde dünya ticaret yollarının geçtiği kıtalararası ve dinler arası bir kavşak noktasında zor şartlarda bir imparatorluk kuran Osmanlı, bu tarihi ve coğrafi çerçevede hem fetihlerin organizasyonu için tarımsal bir topluma dinamizm kazandıracak bir metot olarak hem geleneksel tarımcı toplumlardaki merkez kaç eğilimleri engellemeye hem de eski Türk siyasi geleneğinin kabileleşme eğilimlerinin veya segmanter yapıların tasviyesi için siyasi merkezîyetçiliği bir hayatîyet meselesi olarak işletmeye çalışmıştır. Bu dönemde merkezîyetçi bir tarım imparatorluğu oluşturma da takip edilen usullerden birisi ise "kul sistemi" olmuştur (Bilgin, 1989: s.16). Hemen her devlette olduğu gibi Osmanlı'nın kuruluşunda da çok önemli bir fonksiyon icra eden ordu, sistem içindeki en aktif kurum olarak görülmüştür. Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar dört başı mamur bir iktidar kuramayan Osmanlı, Fatih Sultan

Mehmet'in saltanatıyla birlikte devleti büyük bir imparatorluğa büründürmeye başlamıştır. Klasik Ortadoğu İslam devletlerinin hanedanlarının benimsediği bir yol bulan Fatih, Türkmen aristokrasisinin ortadan kaldırılmasını müteakip “kapıkulluğu” olarak tanınan bu müesseseyi güçlendirmiştir. Gayri Müslimlerden devşirilen bu sınıfla hükümdar arasında bir kader birliği oluşmuştur. Reayaya karşı, ikisinin de birbirlerine olan muhtaciyeti, iktidar için bir alternatifin doğmasını engellemiştir (Sunay, 2010: s.26-27). Osmanlı'daki bu yönetsel tercih devlet ve toplum arasındaki iktidar ilişkilerinde bürokratik egemenliği zaman içerisinde etkin hale getirmiş, buna bağlı olarak da toplumsal yapı şekillenmiştir.

Yeniçeriliğin ilgası bugüne kadar ileri sürüldüğü gibi, durmadan ayaklanan bir takımın değil, iktidara karşı kendisini bir güç olarak örgütleyen yeni bir sermaye kesiminin ortadan kaldırılması olmuştur. Süreç içerisinde önemli bir sermaye grubu olarak örgütlenen yeniçeriler, askeri güçleri nedeniyle hem halkı koruyan hem de iktidarı kontrol eden bir fonksiyona sahip olmuşlar ve merkez karşısında bir iktidar odağı durumuna gelmişlerdir (Sunay, 2010: s.32). Yeniçeriliğin ortadan kaldırılmasıyla birlikte ordu üzerinde denetimin sağlanması mümkün olmuş, Batılılaşma çabaları diğer alanlara da yayılmaya başlamıştır. Bürokrasinin sivil kanadı da bu gelişmeyle birlikte izlenecek siyasetin belirlenmesinde söz sahibi olmaya çalışmıştır. Artık klasik medrese müfredatını uygulayan eğitim kurumlarının yanında müspet ilimlerin öğretildiği yüksek öğrenim kurumları da birer birer açılmaya başlanmıştır. Devleti ne pahasına olursa olsun kurtarmak, eli kalem tutan her aydın için ilk mesele haline gelmiştir. Bu amaçla kurulan okullar mezun verdikçe yeni tip aydınlar da siyaset sahnesinde yerlerini almışlardır. Osmanlı aydını bu yüzden kısa yoldan devleti kurtaracak reçeteler aramıştır. Bu tip okullardan biri olan Harbiye'den yetişen asker aydınların bir kısmı önemli sayıdaki sivil muadilleri gibi bu reçeteyi belki de devletin modernleşme rotasını çevirdiği yön olması itibarıyla Fransa'da ve Fransa'nın büyük filozofu A. Comte'ta bulmuştur. Comte, siyasi ve sosyal fikirlerin bir kanuna göre birbirini takip ettiğini bu kanunun keşfi halinde tarihin bir kaos olmaktan çıkacağını iddia etmiştir. Tarihsel olaylar böylece doğa bilimsel olaylardaki zorunluluğun aynısı olan bir zorunlulukla birbirlerini izler ve birbirlerine bağlanırlar. İşte bu tezler dönemin aydını için birer amentü haline gelmiştir. Yani Türk siyasi hayatına damgasını vuran felsefe etkilerini her alanda açığa vuran pozitivist felsefe olmuştur (Sunay, 2010: s.34). Bu çerçevede yoğrulmuş Türk siyasal kültürü Tanzimat'tan sonra halktan kopuk kendi inteleksiyasıyla Batılılaşma sürecini yürütmüştür.

Türk toplumu tarihsel bir imparatorluğun siyasal yapısından yeni bir yapıya geçerken karşılaştığı sorunları imparatorluktan devralınan siyasal kültürün temelleri üzerinde varlık kazanmıştır. Çünkü Cumhuriyetin kurucu kadroları bütünüyle imparatorluğun askeri ve sivil bürokrasisinden gelmiştir. Bu durum onların siyasal rejimi değiştirme çabalarıyla çelişmez. Çünkü

bunlar devralınan siyasal kültürün davranış modellerini benimsemiş veya bu gelenek içinde yetişmişlerdir. Bu davranış modelinin esas dikkat çeken hususiyeti devletle bütünleşmiş, bir başka ifadeyle toplum devlet karşıtlığının bilinç düzeyinde oluşmadığı bir zihniyet yapısı şekillenmiştir. Devlet toplumun cisimleşmiş halidir anlayışı kutsal devlet ideolojisinin temel fikrini teşkil eder. Bu durum devleti kutsayan güçlü ideolojik bir aygıt oluşturur. Yani devlet meşruiyetini toplumsal sözleşmeyle toplumdaki almadığı için siyasal meşruiyeti de dayandığı ideolojik unsurlarla belirleyecek bir yapıda teşekkül etmiştir. Burada siyasal aktörlerin sivil orijin yerine bürokratik orijinli olmalarının önemli bir rolü vardır (Bilgin,1996: s.4).

Türkiye’de siyasal bölünmelerin esasını devlet ve toplum ilişkilerinden kaynaklanan farklı eksenler oluşturmaktadır. Bütün sosyal alanı kapsayıcı devlet geleneği aynı zamanda siyasetin meşruiyet çerçevesini de devlete göre belirler. Devletin topluma karşı kapsayıcı yaklaşımı aslında onun vesayet edici rolü üzerinden toplumdaki belli egemenlik ilişkilerine tekabül eden belli sosyal tabakaların, grupların egemen konumunu yansıtır ve üretir. 1950’lere kadar Türkiye’de temel bölünmenin toplum ve devlet arasında gerçekte çeşitli tabaka ve zümrelerden oluşan farklılaşma düzeyi düşük grup veya gruplar ile devletle birlikte ve devlet içinde kendisi için var olma durumuna en fazla müdrik (idrak eden/anlayan) siyasi bürokrasi arasında olduğu söylenebilir (Bilgin, 1989: s.58). Bu temel çelişki Osmanlı İmparatorluğu’ndaki reayanın bilinçli bir sınıf hareketinin gerekliliği olarak olması gereken tarihi koşullara sahip olamamasından kaynaklanmaktadır (Küçükömer, 1994: s.185).

İdris Küçükömer’e göre bu elitist yapı ne Osmanlı’da ne de Cumhuriyet döneminde kapalı bir grup olmamıştır. Toplumun bütün katlarından bu gruba sızma olanağı vardır. Batıcı-laik bürokrat gruba subayların büyükçe bir kısmını da katmak gerekir. Fakat söz konusu subaylar aydın denilen bürokratlar olarak emperyalizmin ekonomideki etkilerini hem de bütün sanayinin tasfiyesi ve işsizlik ile sonuçlanan süreci anlamak olanağını da bulamadılar. Bundan dolayı adına kendilerinin devrim ya da reform dedikleri hareketlerinde halk ile gerçek organik bir bağlantıyı sağlayamadılar (Küçükömer, 1994: s.81). Yani toplumdaki ayrık ve kopuk bir tavır, anlayış geliştirildi. Bu konuda devlet süreç içerisinde Max Weber’in formüle ettiği gibi şiddet kullanma tekeli yasal olarak elinde bulunduran iktidar olarak hareket etmiş (Clastres, 2011:11) ve toplum üzerinde vesayet yetkisini bu güç üzerinden geliştirmiştir. Ancak 1970’li yıllarda tarımcı bir toplum yapısından şehirli ve sanayileşen bir toplum yapısına dönüşme süreciyle birlikte Türkiye büyük bir dönüşüm sürecine girmiş (Bilgin, 1989: s.59), devlet ve toplum arasındaki vesayet ilişkisi Türk toplumunun kendi dinamiklerine dayanan gelişmeleriyle süreç içerisinde değişime uğramıştır.

2. Darbe, Ordu ve Siyaset

Bir toplumda ordunun siyasetle olan ilişkisinin yönünü, diğer kurumlarda olduğu gibi yine o toplumun siyasi kültürü tayin eder. Türk siyasal kültüründe askeri vesayet olgusunun gerçeğe en yakın şekilde analizinin yapılabilmesi içinse ordunun ontolojik yapısından kaynaklanan ve rejimin selameti gerekçelerinin ardındaki ana argümanların tartışılması gerekir (Sunay, 2010: s.26). Dolayısıyla askeri vesayetin ardındaki siyasal kültür tarihsel ve toplumsal gerçekliğiyle bir ışık tutar. Türk siyasi kültürünün çoğulcu demokratik düzene geçişi birdenbire ortaya çıkmamıştır. Özellikle sanayi toplumlarına has toplumsal hareketliliğin yirminci yüzyılın ortalarından itibaren ivme kazanmasıyla birlikte çatışan çıkarlar çeşitlenmiş, siyasi kültürdeki değişimde buna paralel olarak şekillenmiştir. Ancak kültürün ana karakterinden kaynaklanan geriye ket vurmalar nüksettikçe krizlerle dolu süreçler ortaya çıkmıştır (Sunay, 2010: s.4). Bu durum 27 Mayıs darbesinden sonra kronikleşen Türk siyasal hayatının temel karakteristiği olmuştur. Dolayısıyla tarihsel gerekçelere dayanan bu siyasal kültür toplum-devlet farklılaşmasının ortaya çıkmasını darbelerle ortadan kaldırmaya ve bu nedenle Türk demokrasisinin gelişimi de sekteye uğratılmaya çalışmıştır.

Ordunun özerkliği iki düzlemde incelenebilir. Birincisi yapısal özelliklere tekabül eden kurumsal özerklik; diğeri ise siyasi hedef etkileri içeren siyasi özerkliktir. Kurumsal özerklikte savunma amacı söz konusudur. “Her ordu asli işlevlerini dışarıdan gelecek müdahalelere karşı korur. Siyasi özerklik ise hem bir ideoloji hem de davranış boyutu içerir; ordunun siyasi özerkliği, kurumsal sınırları aşan bir saldırı stratejisi olup”, sivil egemenliğe karşı tahammülsüzlüğü, hatta direnmeyi temsil eder (Cizre, 2005: sf.58-59). Ordunun bu siyasi özerkliği Türkiye’de darbelerin gerçekleşmesinin yolunu açmış ve demokratik kurumların sağlıklı işlemlerini engelleyici bir rol oynamıştır.

Ordu siviller dünyasını iktidara ne pahasına olursa olsun sıkı sıkı sarılma, istikrarsızlık, beceriksizlik, yükselme hırsları, popülizm, basiretsizlik, yozlaşma ve sorumsuzluk ile tanımlanmış (Cizre, 2005: sf.67) ve sivillerin beceriksizlikleri karşısında 27 Mayıs’ı yapanlar ülkenin ikiye bölünmesi tehlikesi karşısında “devleti kurtarmak” isteyenler şeklinde ortaya çıkmışlardır. Bu dönemde kurulan komite ise adını birlik kelimesinden almıştır. Milli Birlik Komitesi Batılı değerler sistemini benimsemek isteyen tarihi bürokrasinin bir devamı olmuştur. Bu bürokrat kesim gelişen yerli güçler karşısında kendi varlığını savunmak istemiştir (Küçükömer, 1994: s.108). Kazandığı bu mevziyi kaybetmek istemeyen askeri vesayet kültürünün simgeleşen kurumu ordu, çeşitli mekanizmalar kullanmak suretiyle yasal/anayasal, tarihi/kültürel ve yapısal gerekçeler ile

taleplerde bulunmuş, politika telkin etmiş, siyasi konularda kulak çekmiş ve bunu da ayrıcalıklı bir konumdan yapmıştır. Türk ordusunun bu ayrıcalıklı konumu aynı zamanda siyasi yetki alanının da özünü teşkil etmiştir. Türk ordusunu siyasi özerkliği bağlamında üçüncü dünyanın ordularından farklı kılan çok önemli özelliği ise demokrasi ve sivil iktidarın meşruiyetini tanınmasıdır. Ordu benimsediği rafine özerklik anlayışıyla kendi fikir ve inançları doğrultusunda politikacıları kontrol etmiştir. Türk ordusu sivil-asker sınırını yok etmemiş; doğrudan yürütme ve yasama yetkisine talip olan subaylardan teşekkül bir askeri hükümet fikrini uygulamamıştır. Ordu, sivil kurumlara sızmadan çok silahlı kuvvetler kanalıyla siyaset sahnesini yönetmiştir. Silahlı kuvvetler sivil otoritenin anayasal denetimi dışında bir yerden siyasi girişimleri şekillendirme ve veto etme de rol oynama yoluna gitmiştir (Cizre, 2005: s.60-61). Türk siyasal kültürünü oluşturan bu bürokratik gelenek aslında tarihsel bir geri plana dayanmakta ve devlet geleneğini zihinsel bir miras olarak bugünlere aktarmaktadır. Nitekim anti-demokratik girişimler olarak darbeler ve sonrasında yaşanan gelişmeler bu zihniyetin dışı vurulduğu durumlar olarak somutlaşmıştır.

27 Mayıs sonrası darbeciler yönetimi ele geçirdikten sonra hukukçulara yeni bir anayasa yazma görevi vermişler ve 1961 Anayasasını yazdırmışlardır. Genel olarak hak ve özgürlükler bağlamında 1961 Anayasası her ne kadar ileri bir anayasa şeklinde ileri sürülse de vesayet sistemi bu darbeyle tesis edilmiştir. Çünkü Senato, MGK ve Anayasa Mahkemesi gibi kurumlar vesayet sistemini sağlamak için ihdas edilmişlerdir (Bilgin, 2019:259). 27 Mayıs askeri darbesi, 12 Mart muhtırası, 12 Eylül askeri darbesi ve son olarak da 28 Şubat süreci, Türkiye'nin sınıfsal özelliklerindeki dönüşümlerin açıklanmasından iktisat parametrelerindeki değişimlerin neden ve sonuçlarını tahlil etmeye; kentleşme olgusundan kültürel alanın karmaşıklaşan yönelimlerini takip etmeye; siyasal aktörlerin konumlanışlarını birbiriyle ilişkili olarak değerlendirmeye ve hegemonya mücadelelerinin gelişim trendini izlemeye kadar pek çok farklı nitelikteki çözümler için bir dönemleştirme mantığı kurmaya elverişli hale gelmişlerdir (Dursun, 2002-2003: s.128).

Osmanlı döneminde askeriye'nin siyasi egemen sınıf içinde yer alması, onun toplumla cılız bir ilişki kurmasında etkili olmuştur. Hıristiyanlar arasından seçilen Yeniçerilerin başarılı olanları ise bürokrasi basamaklarında üstlere tırmanmıştır. Cumhuriyet dönemine Osmanlı'dan aktarılan tarihsel çerçeveden bakıldığında ise ordunun toplumdan yalıtılmışlığı asker ve sivil bürokrasinin egemen rolünden kaynaklanmıştır. Bu rol nedeniyle ordu kendisini tamamen devlet ve statükoyla özdeşleştirmiştir. Sivil toplumun siyasette örgütlü olarak sesini duyurması olgusu ise daha sonradan siyasi seçkinler arasında uç veren bir çatlağın sonucu olmuştur. Genel olarak ordunun topluma mesafeli duruşu devlet yanlısı askeriye ile halk yığınlarının daha az Kemalist ve daha az geleneksel bakış açısı arasındaki keskin karşıtlıkla açıklanabilir (Cizre, 2005: s.64-65). İdeolojisi, kurumları ve uygulamalarıyla üçüncü dünyada tipik bir örnek oluşturan Türkiye'de milli güvenlik

rejimine başlangıç tarihi vermek zordur. Bu tip rejimler çoğu kez bir askeri darbe sonucu ani geçiş ile başlatılabileceği gibi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de olduğu gibi, rejimin normal gelişme sürecinde uluslararası konjonktürün ve coğrafi konumun etkisiyle birleşince çok partili politikayla birlikte milli güvenlik rejimine geçiş, bir süreç şeklinde ortaya çıkmıştır (Özdemir, 1993: s.25).

1919-1922 arasındaki Millî Mücadele yıllarından başlanarak Türkiye'de, her zaman bir zabıta kuvveti olarak görülen ve kullanılan ordunun (Özdemir, 1993: s.28) siyasal-toplumsal alanda sahip olduğu özel konum bir bakıma Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dinamiklerinden kaynaklanmaktadır. Emperyalizme karşı topyekün bir mücadelenin ardından kurulan yeni devletin kurucu kadrolarının başta Mustafa Kemal olmak üzere asker kökenli olması siyasal toplumsal sorunlara Türkiye Cumhuriyeti tarihinin gerçekliğine kendi birliğini veren saf göstergelerden birinin de ordu/askeri müdahale olması anlamına gelmektedir (Dursun, 2002-2003: s.144).

Cumhuriyet tarihi boyunca hep bir zabıta görevi yapan ordu, asayişin sağlanması için hiçbir yasa ve ahlak anlayışında yeri olmayan infaz mangası gibi davranmaktan, banka ve özel sektöre ait fabrikaların bekçiliğine kadar esas görevi yurt savunması yapmak olan askerin vatandaş nezdinde sadece prestij kaybetmesinden başka bir sonuç ortaya çıkarmamıştır. Sonuç olarak Cumhuriyet tarihinde bir devlet politikası olarak ordunun asayiş işlerinde kullanılması halkın vicdanında derin yaralar açmıştır (Özdemir, 1993: s.30).

3. 27 Mayıs'tan Bugüne Askeri ve Bürokratik Gelenek

27 Mayıs'ı yapanlar on yıl sonra 12 Mart'ı ve yirmi yıl sonra da 12 Eylül'ü daha açık bir gerekçeyle tekrar etmişlerdir. Türk toplumunda siyasetin belirlenmesinde askerin oynadığı rol veya ordunun belirleyici müdahaleleri veya ordunun müdahale dışı yöntemlerle siyasete etkileri devletin meşruiyet anlayışı ve devletin ideolojik boyutunda düğümlenen sorunlardır. Bu ideoloji devletin topluma karşı korunması, bir başka ifadeyle devletin demokratikleşmesine karşı ideolojik bir tutumdur veya ideolojik bir tortudur ve bugüne kadar yapılan müdahaleler de gücünü bu yapıdan almıştır (Bilgin,1996: s.6). Toplumda var olan gruplaşmalar, ilişkilerinin belirlediği siyasi bölünmeler ve çoğulculuşma eğilimleri, dışarıdan müdahalelerle ortadan kaldırılamaz. Çünkü tarihi olan yapılar ancak kendi değişme potansiyelleriyle yenilenir, çeşitlenir ve başkalaşabilir (Bilgin,1989: s.61). Türk ordusu sivil bürokratlarla birlikte Cumhuriyet'i kurmuş sonra da onu batı yörüngesine sokmuştur. Bu misyon orduyu siyasi bir sembol ve kurucu unsuruna dönüştürmüştür. Ordu 1960'taki ilk darbesinde laik, bürokratik devlet partisinin (CHP) desteğini arkasına alırken, 1971 ve 1980'deki ikinci ve üçüncü müdahalelerinde siyasi ittifak kesimi küçük

bir teknokratlar ve politikacılar grubuyla sınırlı kalmıştır. Ordunun toplumla arasına belli bir mesafe koymasının ise birkaç nedeni vardır. Bunlardan en önemlisi devletin resmî ideolojisi olan Kemalizm'in vazettiği ideolojiyi koruyup kollamayı kendisine görev bilmesidir. CHP'nin 1927'den 1935'e kadar bir ideolojisi olan Kemalizm siyaseten İslami dünya görüşüne değil, laik ve batılı bir dünya görüşüne dayalı modern bir Türk-Ulus devleti oluşturma projesi olmuştur ve Kemalizm pozitivist-ilerici ideallerini gelecek kuşaklara taşıma da askeriyeden medet ummuştur (Cizre, 2005: s.64-65). 1950 öncesinde mevcut sivil iktidarla ordu arasında temelde bir uyumun bulunması askeri müdahalelerin daha az belirgin olmasına ya da olmamasına yol açmıştır. Aslında bu uyumluluk müdahale gereğini de belli ölçüde ortadan kaldırmıştır. Doğrudan ve dolaylı ordu müdahalelerinin 1950'den sonra fazlasıyla görülmesinin sebebi ise bu uyumun bozulmasından ve muhalefetin iktidara gelmesinin yolunun açılmasından kaynaklanmaktadır (Kayalı, 2009: s.204-205). Maalesef Türkiye'de de ordu dış savunma görevini ülke içi güvenliği sağlama göreviyle birlikte yürütmüştür. Cumhuriyet tarihi boyunca yıkıcı siyasi faaliyetleri bastıran ordunun tabii olduğu içtüzüğününün 35. Maddesinde iç düşmanlar kavramına yer verilmiş ve askerin siyasete müdahalesi meşrulaştırılmıştır. Bunun yanında tüm sivil niteliğine rağmen MİT'in başkan ve kilit kadroları da daima emekli veya görevde olan subaylardan oluşmuştur (Cizre, 2005: s.75-76).

27 Mayıs halkın oylarıyla seçilmiş ilk başbakanı idama götürürken devleti yöneten elitist bürokratik yapı aslında bu girişimiyle ideolojik meşruiyet alanını korumaya çalışmıştır. Dolayısıyla ordu devletin ideolojik meşruiyet alanını savunmanın bir aracı olarak böyle bir rol oynamıştır (Bilgin, 1996: s.4). Türkiye'de en sert ordu müdahalesinin 1960'da cereyan etmiş olması ise bir tesadüf olarak görülmemelidir (Kayalı, 2009: s.205). Çünkü 1960 darbesine giden süreç içerisinde Menderes'in ciddi hataları olmuştur. Bu hataları merkez-çevre çatışması bağlamında ele almak daha aydınlatıcı olabilir. Merkez yani devlet, yani CHP+Ordu+Bürokrasi. Buna Tek Parti eğitimiyle yetişmiş üniversite ve aydınları da eklemek gerekir. Çevre yani halk ve onun seçtiği TBMM ile hükümet, Demokrat Parti. Bu nedenle, DP hükümet olduğu zaman bile "devlet iktidarı" karşısında muhalefet gibi davranmış ve "merkez" in darbe yapacağı endişesi içerisinde girmiştir. Başlangıçta vehim, sonra endişe, en sonunda gerçekleşen ise darbe olmuştur (Menderes-Akyol, 2011: s.14-15).

İlk kez 1961 Anayasasıyla oluşturulan Milli Güvenlik Konseyi halkın seçtiği parlamentoda bürokrasi hakimiyetinin bir tezahürü olup amacı milli güvenliği ilgilendiren meselelerde askerin görüşlerini dile getirebileceği bir platform vazifesi görmektir. Konsey üyeleri arasında sivillerin ağırlığı 1960'ların liberal havasını yansıtıyordu. 1973 Anayasa değişiklikleriyle MGK'nın birincil görevleri arasına hükümete tavsiye de bulunmakta eklendi. En son 1982 Anayasasıyla Konsey konumunu iyice sağlamlaştırdı, Bakanlar Kurulu artık Milli Güvenlik Konseyi'nin tavsiyelerine

öncelik vermek durumundaydı. MGK'daki üst rütbeli komutanların sayısı ve ağırlığı da sivillerin aleyhine olmak üzere artmıştı (Cizre, 2005: s.69). Ordu 1980 darbesiyle Türk siyasi demokrasisini iç savaşın eşliğinden döndürdüğü iddiasıyla gücünü ise iyice perçinlemişti. Bu iddianın ortaya atıldığı siyasal kültürde toplumun orduya biçtiği tarihsel misyon ve siyasi rol devletin bekçiliği olmuştur. Bu da onun yeni bir ambalajla daha baskın olarak ortaya çıkmasına katkı da bulunmuştur (Cizre, 2005: s.79). Ordu 1980 sonrasında liberal demokrasi karşısındaki eski mesafeli tutumunu değiştirmemiş ve milli güvenliği her şeyden üstün tutan temel paradigmadan sapmamıştır. Bir başka gerçek ise 1961 Anayasası ve 1973 Anayasa değişiklikleriyle daha o zamanlardan iki başlı bir siyasi sisteme neden olunmasıdır. Bu sistemde sivillerden oluşan Bakanlar Kurulu yürütme konusunda Milli Güvenlik Kurulu'yla aynı kulvarda koşarken askeri adalet sistemi sivil adalet sisteminin yanı başında bağımsız olarak varlık göstermiştir. 1980 sonrasında Devlet Güvenlik Mahkemeleri adı altında yeni ceza mahkemeleri sistemi tesis edilmiş ve devletin güvenliğiyle ilgili davalara bakan bu mahkemeler asker üyelerinin atanma şekliyle bağımsız yargıya vurulan bir başka darbe olmuştur (Cizre, 2005: s.66-67). 1990'larda Türk demokrasisinin en büyük çelişkisi sivil politikacıların ordu üzerinde denetimi sağlayamaması olmuştur. Üç kez müdahalede bulunan ordu siyasi özerkliğin olanca keyfini sürmüş, Türk siyasal hayatında yıllar yılı tutturduğu çizgiyi koruyan asker-sivil ilişkileri Silahlı Kuvvetlerin bağımsızlığını pekiştirip devam ettirmesine zemin hazırlamıştır (Cizre, 2005: s.57).

Türkiye'de bugüne kadar ikisi doğrudan, ikisi de dolaylı olmak üzere dört darbe yaşanmıştır. Doğrudan yapılan darbelerden 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 darbelerinde mevcut anayasalar ilga edilmiştir. 28 Şubat 1997'de ise MGK bir yasa yapıcı gibi davranmış ve ülke fiilen MGK Genel Sekreterliği tarafından yürütülmüştür. Anayasaların yapımı sürecinde görsel ve yazılı basında boy gösteren asker-sivil tüm darbeciler Atatürkçülük'ten verilen tavizlerden bahsederek gerçek Atatürkçülük'ten söz etmişlerdir (Sunay, 2010: s.38).

Latin Amerika'da iktidar koltuğuna oturan ve bu pozisyonu bırakmak istemeyen askerle Türk askeri arasındaki en büyük fark ise Türk askerinin doğrudan yönetmek yerine, gölgesini bir an olsun üzerinden çekmeksizin yönetmek istemesi, vesayet edip denetlemesidir. Bunun en temel sebebinin ise Türk İdare geleneğinde, Latin Amerika'dakinin aksine sivil bürokrasinin gelişmiş olması ve belli bir ölçüde sınıf bilinci kazanılmış olmasında yattığı söylenebilir. Dolayısıyla her darbe sonrası geçici bir hükümet kurulurken, başa asker geçse bile hemen işleri çekip çevirmeye yatkın tecrübeli bir sivil ya da sivilleştirilmiş bir asker fiilen başa geçirilmiş ve her şey onunla yaptırılmaya çalışılmıştır. 27 Mayıs sonrasındaki Milli Birlik Komitesi, 12 Mart'ın Genişletilmiş Komuta Konseyleri, 12 Eylül sonrası Milli Güvenlik Konseyi örneğinde olduğu gibi askeri

konseyler kendilerini yasama ile sınırlamak zorunda kalmışlardır. Askerlerin tüm bu etkinliğine rağmen yürütme ise sivil bürokrasi tarafından yerine getirilmiştir (Sunay, 2010: s.5).

Sonuç

Türk siyasal kültüründe 27 Mayıs'la başlayıp bugüne kadar devam eden darbelerin ancak tarihsel ve toplumsal kaynaklarının çözümlenmesiyle askeri vesayet anlaşılabilir. Türkiye'deki darbe geleneğini, Osmanlı'yı merkezîyetçi bir imparatorluk haline getirmeye çalışan Fatih'in ortaya koyduğu kurumlara ve bunların tarihsel ve toplumsal süreç içerisinde elde ettiği güç ve dönüşüm sürecinin analizi ve bu süreçte ortaya çıkan zihniyet yapısı ve bunun aktörlerinin oynadıkları rollerde aramak gerekmektedir. Bu aktörler ve oradan devşirilen zihniyet Cumhuriyeti de kuran kadrolardır. İşte bu süreç içerisinde toplumdan gelen talepler karşısında mevzi kaybettiğini düşünen bu elitist yapı zaman zaman ordu kanalıyla askeri vesayet sistemini kullanarak toplumu bir nevi terbiye etmek ve tahakküm altında tutmak gayreti içerisinde olmuştur. 27 Mayıs darbesini, 12 Mart muhtırasını, 12 Eylül darbesini ve 28 Şubat postmodern darbesini bu tarihsel ve toplumsal konsept içerisinde okumak daha anlamlı olacak ve doğru bilgileri elde etmeyi sağlayacaktır. Her ne kadar bu darbeler Türkiye'de demokrasiyi kesintiye uğratsa da toplum zaman içerisinde darbe geleneğini zayıflatan sosyolojik bir varlık olarak kendini göstermektedir. Dolayısıyla toplum sosyolojik olarak sahip olduğu dinamikleri siyaset aracılığıyla güçlendirmiş askeri vesayet kültürünün zaman içerisinde kan kaybetmesine neden olacak gücü elde etmeye çalışmıştır. Demokratik değerlerin gelişmesi ve yaygınlaşması ise bu zihniyet yapısının tasviyesiyle mümkündür. Buradaki temel aktör ise elitist yapı değil, toplumun kendisi ve değerleridir. 15 Temmuz darbe girişimiyle askeri vesayet kültüründe her ne kadar büyük bir kırılma yaşansa da bu zihinsel yapı askeri bürokratik gelenek üzerinden işletilebilecek önemli bir kaynak olarak görülmeye devam etmektedir. Dolayısıyla burada önemli olan durum devlet ve toplum arasındaki demokratik mekanizmaların işlevsel kılınarak hukuksal bir zeminde devlete ait organlar olarak görevlerini yerine getirmesidir.

Kaynakça

Bilgin, O. (2019). Türkiye'de Toplumsal Tabakalaşma ve Siyaset. *Cumhuriyet Döneminde Siyasal Düşünce*. Ed.: Ömer Baykal. Ankara: A Kitap.

- Bilgin, V. (1989). “Siyasi Değişmeler İçinde Son Seçimlerin Anlam ve Analizi”. *Türkiye Günlüğü Dergisi*. Sayı 2. Mayıs 1989.
- Bilgin, V. (1996). “Ordu, Siyaset ve Demokrasi”. *Köprü Dergisi*. Güz 1996.
- Cizre, Ü. (2005). *Muktedirlerin Siyaseti, Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık*. (Çev. Cahide Ekiz). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Clastres, P. (2011). *Devlete Karşı Toplum*. Çev: Mehmet Sert, Nedim Demirtaş. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Dursun, Ç. (2002-2003). “Türkiye’de Askeri Darbelerin Simgesel Ekonomisi”. *Doğu Batı Dergisi, Yeni Devlet Yeni Siyaset*. Sayı 21. Kasım-Aralık 2002-2003.
- Kayalı, K. (2009). *Ordu ve Siyaset, 27 Mayıs-12 Mart*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Küçükömer, İ. (1994). *Düzenin Yabancılaşması*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Menderes, A. - Akyol, T. (2011). *Demokrasiden Darbeye Babam Adnan Menderes*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Öğün, S. S. (2000). *Türk Politik Kültürü*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Özdemir, H. (1993). *Tüm Eserleri 2: Rejim ve Asker*. İstanbul: İz Yayınları.
- Sunay, C. (2010). *Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri, 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası*. Ankara: Orion Yayınları.